Patrycja Gabor

Kompetencja retoryczna uczniów gimnazjum na przykładzie rozprawki

Język - Szkoła - Religia 9/2, 67-83

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

Patrycja Gabor
Uniwersytet Opolski

KOMPETENCJA RETORYCZNA UCZNIÓW GIMNAZJUM NA PRZYKŁADZIE ROZPRAWKI

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie stanu kompetencji retorycznej uczniów gimnazjum. Zacznę od wyjaśnienia pojęcia kompetencja retoryczna, następnie przedstawię jej składowe w odniesieniu do podstawy programowej[1] (począwszy od pierwszego etapu edukacyjnego), z kolei omówię wzorzec gatunkowy rozprawki oraz podstawowe kategorie retoryczne realizowane w rozprawkach uczniowskich.

Kompetencję retoryczną definiuję, wychodząc od pięciu etapów retorycznego postępowania: *inventio* (rozpoznanie tematu, ustalenie stanu zagadnienia, zgromadzenie dowodów), *distributio* (ustalenie retorycznej kompozycji: wstęp, opowiadanie, argumentacja refutacja, zakończenie), *elocutio* (ukształtowanie językowe wypowiedzi retorycznej), *memoria* (pamięciowe opanowanie wypowiedzi) i *actio* (wygłoszenie mowy)[2]. Przyjmuję, że **kompetencja retoryczna** to wiedza na temat retorycznych aspektów wypowiedzi oraz opanowanie umiejętności retorycznych, takich jak: stawianie tezy lub hipotezy; dobieranie, porządkowanie, hierarchizowanie i selekcjonowanie argumentów; dobieranie trafnych przykładów; przeprowadzanie prawidłowego, logicznego wnioskowania; przestrzeganie podstawowych reguł organizacji kompozycyjnej tekstu i spójności formalnej, niezbędnych do budowania prawidłowych i sensownych tekstów retorycznych, takich jak: wypowiedź argumentacyjna, dyskusja, przemówienie i rozprawka.

[1] *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*, 23.12.2008, www.men.gov.pl [dostęp 20.02.2014].

[2] Zob. *Ćwiczenia z retoryki*, red. M. Barłowska, A. Budzyńska-Daca, M. Załęska, Warszawa 2010, s. 22–370; M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990, s. 59–130; J. Ziomek, *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000, s. 50–300.

Tabela 1. Retoryczne treści nauczania w podstawie programowej.

	Inventio	Distributio	Elocutio	Memoria	Actio
ANALIZA RETORYCZNA TEKSTU	I.1.8.a G ROZPOZNAWANIE WYPOWIEDZI ARGUMENTACYJNEJ[1]		–	–	I.3.5. SP – rozpoznawanie znaczenia niewerbalnych środków komunikowania się (gest, wyraz twarzy, mimika, postawa ciała).
	I.1.8.b G[2] – wskazywanie tezy, argumentów i wniosków; I.1.5. PG wyróżnianie tezy i argumentów.	I.1.10.3 SP[3] – dostrzeganie relacji między częściami składowymi wypowiedzi (tytuł, akapity, wstęp, rozwinięcie, zakończenie); I.1.4. PG – rozpoznawanie retorycznej organizacji wypowiedzi.			

[1] Nadkompetencja odbiorcza dla dwóch etapów retorycznych: *inventio* i *distributio*.
[2] Skróty: SP – szkoła podstawowa, G – gimnazjum, PG – ponadgimnazjalna.
[3] Numery treści nauczania z *Podstawy programowej wychowania przedszkolnego...,* dz. cyt.

<table>
<tr><td rowspan="2">TWORZENIE TEKSTU RETORYCZNEGO</td><td colspan="3">III.1.3. PG
TWORZENIE WYPOWIEDZI ARGUMENTACYJNEJ WEDŁUG PODSTAWOWYCH ZASAD LOGIKI I RETORYKI[4]</td><td rowspan="2">–</td><td rowspan="2">III.1.4.a SP
– świadome posługiwanie się różnymi formami językowymi
III.1.9. SP
– właściwie akcentowanie wyrazów, wprowadzanie pauz i stosowanie odpowiedniej intonacji;
III.1.4. PG
– publiczne wygłaszanie przygotowanej przez siebie wypowiedzi;
III.1.4. PG
– dbanie o dźwiękową wyrazistość przekazu (w tym także tempo mowy i donośność głosu).</td></tr>
<tr><td>III.1.3. PG
– stawianie tezy lub hipotezy;
III.1.3. PG
– dobieranie, porządkowanie, hierarchizowanie i selekcjonowanie argumentów;
III.1.3. PG
– przeprowadzanie logicznego wnioskowania;
III.1.5. G
– przyjmowanie poglądów innych lub polemizowanie z nimi;
I.1.1.b. SP
– mówienie na temat.</td><td>III.1.1. SP
– tworzenie spójnych tekstów na tematy poruszane na zajęciach;
III.1.6. SP
– stosowanie w wypowiedzi pisemnej odpowiedniej kompozycji i układu graficznego;
III.1.2. G
– stosowanie zasady organizacji tekstu zgodnie z wymogami gatunku
– tworzenie spójnych pod względem logicznym i składniowym wypowiedzi na zadany temat;
III.1.1. G
– tworzenie dłuższego tekstu pisanego lub mówionego zgodnie z zasadami spójności znaczeniowej i logicznej;
III.1.2. PG
– sporządzanie planu wypowiedzi.</td><td>II.1.3.c. SP
– zadawanie pytań;
II.1.3.c. SP
– udzielanie odpowiedzi;
III.1.2. SP
– dostosowywanie sposobu wyrażania się do oficjalnej i nieoficjalnej sytuacji komunikacyjnej oraz do zamierzonego celu;
III.1.1. G
– dostosowywanie odmiany i stylu języka do gatunku;
III.1.7. G
– stosowanie zasad etykiety językowej;
III.2.3. G
– dążenie do precyzyjnego wysławiania się;
III.2.9. G
– stosowanie wołacza w celu osiągnięcia efektów retorycznych.
III.1.4.b SP
świadome posługiwanie się w wypowiedzi ustnej mimiką, gestykulacją, postawą ciała.</td></tr>
</table>

[4] Nadkompetencja twórcza dla trzech etapów retorycznych: *inventio*, *distributio* i *elocutio*.

1. Treści nauczania z zakresu retoryki w podstawie programowej

W podstawie programowej na każdym z etapów edukacyjnych uwzględnione zostały treści nauczania z zakresu retoryki z różnych faz postępowania retorycznego. W tabeli 1. przedstawiam zestawienie tych treści z zakresu wiedzy i umiejętności oraz dzielę je na dwie kategorie, zgodnie z obszarami treści kształcenia wymienionymi w podstawie programowej: odbiór wypowiedzi – analiza retoryczna tekstu i tworzenie wypowiedzi – tworzenie tekstu retorycznego.

Gatunek retoryczny to typ wypowiedzi zorganizowany według retorycznych kategorii, którego istotę stanowi przekonywanie albo przemawianie zdolne przekonać słuchaczy do zdania prezentowanego przez mówcę. W podstawie programowej wymienione zostały następujące gatunki: wypowiedź argumentacyjna, dyskusja, przemówienie i rozprawka.

2. Rozprawka jako wypowiedź retoryczna

W artykule zajmuję się wyłącznie rozprawką. Według Janusza Kowala rozprawka to „uproszczona szkolna forma rozprawy, której istotę stanowi pisemny wynik rozważań ucznia nad określonym problemem lub problemami rozpatrywanymi z różnych punktów widzenia; prezentuje stanowisko piszącego wobec jakiejś sprawy”[3].

Nadrzędną funkcją rozprawki uczniowskiej jest funkcja perswazyjna. Nadawca poprzez zastosowanie odpowiednich argumentów, figur retorycznych przekonuje odbiorcę do uznania za prawdziwą postawionej przez siebie hipotezy lub tezy, a także dowodzi czegoś, rozstrzyga coś. Od tematu rozprawki zależy jej odmiana: uzasadniająca, oceniająca, rozstrzygająca. Temat rozprawki uzasadniającej zawiera jednoznaczny sąd o rzeczywistości i stawia ucznia w roli „dostawcy” argumentów potwierdzających ten sąd:

> Napisz rozprawkę, w której uzasadnisz, że śmiech niekiedy może być nauką. Odwołaj się do przykładów z literatury lub filmu, ewentualnie z obu tych dziedzin.

Rozprawka oceniająca wymaga, aby uczeń przyjął wyznaczony punkt widzenia w temacie i dokonał jego analizy i oceny:

[3] J. Kowal, *O sztuce pisania wypracowań*, Kielce 1994, s. 102.

> Który wybitny współczesny Polak (żyjący w XX i/lub XXI wieku) zasługuje na pamięć potomnych? Swoje zdanie przedstaw w formie rozprawki. Sformułuj trzy argumenty uzasadniające twoje stanowisko.

Najtrudniejszą odmianą jest rozprawka rozstrzygająca. Przed uczniem postawione zostaje zadanie rozwiązania problemu, powinien rozważyć argumenty „za" i „przeciw", a w efekcie przedstawić własne zdanie na dany temat:

> Człowiek zniewolony i człowiek wyprostowany na podstawie znanych Ci utworów literackich.

Sformułowanie tematu ujęte może być w dwojaki sposób co wiąże się także z określonym wzorami zachowania oczekiwanym od ucznia piszącego rozprawkę. Pod tymi wzorami kryją się dyskusja, konfrontacja bądź spór (pierwszy wzór zachowania) albo potwierdzenie tezy (drugi wzór zachowania). Pierwszy wariant tematu nie zawiera gotowej tezy, posiada natomiast takie wskazanie uzasadniające, które umożliwia uczniowi jej sformułowanie. Drugi wariant tematu zawiera gotową tezę, która wymaga uzasadnienia od piszącego.

Uczniowie w rozprawkach powinni stosować podział tekstu na części odpowiadające kompozycji trójczłonowej, typowej dla schematu gatunkowego rozprawki: 1. część (postawienie tezy) – 2. część (uzasadnienie tezy) – 3. część (potwierdzenie tezy)[4]. Szczególnie ważnymi miejscami w strukturze tekstu rozprawki są początek i koniec. Początek ujawnia strategię nadawczą, zakończenie jest podsumowaniem opartym na wnioskach[5].

Jeżeli chodzi o język i styl typowy[6] dla rozprawki, to struktura wypowiedzeń jest dość skomplikowana: występują wypowiedzenia pytające, ale w dużej mierze przeważają zdania złożone podrzędnie, przede wszystkim z podrzędnymi: okolicznikowymi przyczyny, okolicznikowymi warunku, okolicznikowymi celu, dopełnieniowymi. Natomiast tropy stylistyczne np. metafora, wykrzyknienie, mają służyć podkreśleniu wyrażonych treści. Charakterystyczne dla rozprawki są także „wyrażenia metatekstowe, które przede wszystkim organizują proces

[4] Zob. J. Bar, *Uwagi o strukturze i tematyce rozprawki*, „Polonistyka" 1968, nr 4/5; H. Wiśniewska, *Łatwa i trudna kompozycja pisemnych wypracowań uczniowskich,* w: *Wokół szkoły i nauczyciela: skrypt dla studentów filologii polskiej*, red. H. Wiśniewska, J. Plisiecki, Lublin 1997, s. 119–125.

[5] Zob. A. Tabisz, *Kompetencja tekstotwórcza uczniów na przykładzie rozprawki*, Opole 2006, s. 68–99.

[6] Zob. H. Wiśniewska, *Cechy stylistyczne rozprawek uczniów-olimpijczyków*, „Polonistyka" 1985, nr 1.

przekazu informacji, spajają tekst w całość, wyznaczają punkty graniczne, budują ramę modalną tekstu, ale także komentują tekst główny”[7].

3. Typy kategorii retorycznych

Kategorie retoryczne wprowadzane w rozprawce dzielę na dwie grupy: podstawowe i uzupełniające. Do kategorii retorycznych podstawowych klasyfikuję:

1. stawianie tezy lub hipotezy;
2. dobieranie, porządkowanie, hierarchizowanie i selekcjonowanie argumentów;
3. dobieranie trafnych przykładów dla potwierdzenia tezy lub hipotezy;
4. przeprowadzanie prawidłowego, logicznego wnioskowania;
5. przestrzeganie podstawowych reguł organizacji kompozycyjnej tekstu i spójności znaczeniowej.

Do grupy kategorii retorycznych uzupełniających przyporządkowuję:

1. zastosowanie tropów i figur retorycznych np. metafora, synekdocha, hiperbola, wykrzyknienie, anafora, epifora itp. w celu osiągnięcia efektów retorycznych;
2. świadomy dobór słownictwa dla wyrażania zamierzonych treści;
3. stosowanie różnych typów zdań.

Ograniczę się do przedstawienia realizacji retorycznych kategorii podstawowych, ponieważ na nich przede wszystkim opiera się konstrukcja rozprawki.

4. Analiza kompetencji retorycznej uczniów

Zanalizowałam sześćdziesiąt rozprawek uczniów uczęszczających do dwóch różnych gimnazjów. Rozprawki pisane były w specyficznej sytuacji próbnego egzaminu gimnazjalnego organizowanego bezpośrednio przez szkoły uczniów.

4.1. Stawianie tezy/hipotezy

Pierwszą kategorią retoryczną z grupy podstawowej jest umiejętność stawiania tezy lub hipotezy[8]. Po przeanalizowaniu materiału stwierdzam, że uczniowie

[7] J. Nocoń, *Metatekst w tekście uczniowskim (na przykładzie rozprawki)*, w: *Studia pragmalingwistyczne 3. Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi*, red. J. Porayski-Pomsta, Warszawa 2012, s. 198.

[8] Hipoteza – przyjmuje postać zdania nie w pełni uzasadnionego, wyrażającego nasze przypuszczenie, które wymaga dopiero lepszego, pełniejszego rozpoznania. Teza – zdanie orzekające, o którego słuszności jesteśmy przekonani. Por. M. Kuziak, S. Rzepczyński, *Jak pisać*?, Bielsko-Biała 2008, s. 161.

w swoich pracach głównie konstruują tezy (ok. 83,3%), w zdecydowanej mniejszości stawiane są pytania, które mają imitować hipotezy (ok. 6,7%), zdarza się także brak tezy bądź hipotezy (ok. 10%). Zdecydowana przewaga tez nad hipotezami wynika z konstrukcji tematów, na które pisane były analizowane rozprawki[9].

Przykładem hipotez uczniowskich mogą być:

> Archeolodzy i historycy od lat przekonują nas, iż warto poznawać dorobek naszych przodków. Ale czy tak jest naprawdę? Czy warto pogłębiać swoją wiedzę na ten temat?[10].

W celu sformułowania hipotezy uczniowie posługują się pytaniami, na które będą udzielać odpowiedzi w swojej rozprawce. Pytanie w tych przypadkach wyraża niepewność co do zakładanych treści. Uczeń przypuszcza, że coś jest prawdą, ale poszukuje dowodów to potwierdzających.

Analiza materiału pozwala na wyróżnienie pięciu sposobów stawiania tez przez uczniów:

Typ 1: TEMAT + UZASADNIENIE;
Typ 2: ZA/PRZECIW TWIERDZENIU + TEMAT;
Typ 3: ZA/PRZECIW TWIERDZENIU + ROZBUDOWANE UZASADNIENIE;
Typ 4: ROZBUDOWANE ROZWINIĘCIE TEMATU;
Typ 5: TEMAT + ZA/PRZECIW TWIERDZENIU + UZASADNIENIE.

Na ogół teza skonstruowana jest z dwóch członów, ale w różnych typach tez na poszczególne człony składają się inne elementy. Pojawiają się także tezy zbudowane z trzech członów oraz bardziej rozbudowane.

Pierwszy typ tezy wystąpił najczęściej, bo aż w 14 tekstach (ok. 28 %). Składa się z dwóch członów: pierwszy to dosłowne powtórzenie tematu rozprawki, a w drugim pojawia się uzasadnienie, czyli krótkie wyjaśnienie będące potwierdzeniem słuszności stawianego twierdzenia. Czasami te człony zostają zamienione miejscami. Poniżej przykład omawianego wariantu tezy:

---

[9] Na materiał badawczy składają się prace pisane na trzy tematy: 1. Warto poznawać dorobek naszych przodków. Napisz rozprawkę, w której ustosunkujesz się do tej opinii. Odwołaj się do trzech przykładów osiągnięć cywilizacyjnych (jednego z arkusza i dwóch własnych). 2. Napisz rozprawkę, w której ocenisz słuszność słów poety: „Każda epoka ma swe własne cele i zapomina o wczorajszych snach (...)". W swoich rozważaniach odwołaj się do dwóch, trzech przykładów. 3. Napisz rozprawkę na temat: „Nie wszystko, co w życiu ważne, da się przeliczyć na pieniądze". Uzasadnij słuszność podanego stwierdzenia, odwołując się do co najmniej trzech przykładów. Wykorzystaj jeden przykład z arkusza oraz podaj własne, w tym jeden z literatury.

[10] Zachowana pisownia oryginalna.

> Warto poznawać dorobek naszych przodków, ponieważ rzeczy, które zostały wymyślone bardzo dawno są używane przez nas do dziś.

> W dziejach świata każdy znajdzie coś, co go zainteresuje. To może być cokolwiek. Począwszy od tego jak powstało pismo, a skończywszy na wynalezieniu pierwszego telefonu komórkowego. Dlatego warto czasami poznawać dorobek naszych przodków.

Wymienione przykłady tez dosłownie wprowadzają temat-twierdzenie, następnie jego krótkie uzasadnienie. Oba człony spajają spójniki: *gdyż*; *ponieważ*; *dlatego*.

Drugi wariant tezy pojawił się równie często, bo w 13 tekstach (ok. 26%). Zbudowany jest z potwierdzenia bądź zaprzeczenia twierdzenia zawartego w temacie oraz dosłownym powtórzeniu tegoż twierdzenia. Podobnie jak poprzednio oba elementy mogą być zarówno początkiem jak i końcem tezy:

> Stwierdzenie: „Nie wszystko, co w życiu ważne, da się przeliczyć na pieniądze" jest słuszne, co udowodnię w poniższych argumentach.

> Tezę warto poznawać dorobek naszych przodków uważam za słuszną.

Drugi człon w tym typie stawiania tezy zbudowany jest ze zwrotów: *co udowodnię w...*; *myślę, że zdanie to...*; *uważam za...*; *moim zdaniem nie są...* oraz z przymiotnika: *słusznie* lub jego zaprzeczenia.

Trzeci typ tezy wystąpił w 7 tekstach (ok. 14%) a skonstruowany jest z potwierdzenia bądź zaprzeczenia twierdzenia zawartego w temacie oraz rozbudowanego uzasadnienia opinii. Przykład to:

> Uważam, że nie wszystko, co w życiu ważne, da się przeliczyć na pieniądze. Moim zdaniem w życiu ważna jest miłość, zgoda, zaufanie i pomoc innym, a uczuć nie można przeliczyć na pieniądze. Swoją tezę uzasadnię poniższymi argumentami.

Powyższy przykład skonstruowany jest ze zwrotów: *moim zdaniem...*; *uważam, że...*; które podkreślają subiektywizm stanowiska ucznia. Te wypowiedzenia łączą się bezpośrednio z powtórzeniem tematu. Drugi człon tezy to opinia na dany temat wyrażona eksplicite.

Czwarty wariant tezy pojawił się w 8 tekstach (ok. 16%). Określam go jako rozbudowany, ponieważ składa się z wielu zdań, których nie można wyróżnić jako określony człon, jak wyżej to uczyniłam. Nie ma tu powtórzenia twierdzenia zawartego w temacie ani jego uzasadnienia. Poniżej przykłady tego typu tez:

> Historia, często my uczniowie uważamy ją za trudny i nie potrzebny przedmiot. Kiedy przygotowujemy się do sprawdzianu i musimy nauczyć się wszystkich dat i postaci. Zadajemy sobie pytanie: „Po co mi to?". Przecież to już było, dlaczego mamy się skupiać na czymś, co już dawno przeminęło. Jednak często zapominamy, że historia to nie tylko nauka szeregu cyfr, za którymi kryje się jakaś bitwa lub śmierć kogoś ważnego. Ale jest to nauka o życiu naszych przodków, o naszych korzeniach. A żeby przekonać wszystkich do słuszności mojej tezy, przywołam parę ważnych zdań.
>
> Ludzie bogaci, którzy mają dużo pieniędzy myślą, że mogą wszystko kupić. A tak nie jest. Niektórzy ludzie pragną szczęścia i myślą, że są bogaci i mogą je kupić. To, co jest w życiu naprawdę ważne, nie jest do kupienia. Trzeba samemu starać się o zdobycie szczęścia lub własnego przyjaciela. Swoje stanowisko przedstawię w poniższych argumentach.

Pierwszy przykład nie składa się z bezpośrednio sformułowanego zdania będącego twierdzeniem, które mogłoby istnieć samo bez całej „obudowy" jako teza. Całość można określić jako omówienie tezy postawionej w temacie. Z drugiego przykładu natomiast da się wyodrębnić jedno zdanie, które mogłoby istnieć samodzielnie jako twierdzenie: „To, co jest w życiu naprawdę ważne, nie jest do kupienia". Pozostałe zdania są jego omówieniem.

Piąty wariant tezy wystąpił w 8 tekstach (16%), a skonstruowany jest z trzech członów: pierwszy człon to dosłowne powtórzenie tematu, drugi to potwierdzenie bądź zaprzeczenie twierdzenia zawartego w temacie, trzeci to uzasadnienie wyrażonej opinii. Ten typ ilustrują poniższe przykłady:

> Nie wszystko, co w życiu ważne, da się przeliczyć na pieniądze. Moim zdaniem to stwierdzenie jest słuszne, gdyż ludzie mający pieniądze zazwyczaj nie mają przyjaciół, a oni są bezcenni. Swoje stanowisko postaram się uzasadnić następującymi argumentami.

W powyższym przykładzie dosłownie pojawia się temat, drugi człon wyrażony jest wypowiedzeniem: *moim zdaniem to stwierdzenie jest słuszne....* Element opiniotwórczy połączono z uzasadnieniem spójnikiem: *gdyż*.

W kilku pracach nie odnalazłam żadnego typu tezy. Praca rozpoczyna się bezpośrednio od podania argumentów uzasadniających twierdzenie zawarte w temacie rozprawki.

We wszystkich typach tez da się zauważyć wprowadzanie nawiązania do części argumentacyjnej poprzez takie wypowiedzenia jak: *co udowodnię w poniższych argumentach...*; *swoją tezę uzasadnię poniższymi argumentami...*; *swoje stanowisko przedstawię w poniższych argumentach...*; *moje zdanie spróbuję uzasadnić w poniższych argumentach....* Dzięki tym zwrotom metatekstowym

tekst rozprawki jest spójny, następuje płynne przejście między poszczególnymi częściami tekstu.

Odpowiednie sformułowanie tezy jest kluczem do dobrego napisania rozprawki. Ułatwia określenie linii argumentacyjnej i skonstruowanie wniosków końcowych. Dlatego uważam, że trzeci wariant sformułowania tezy jest najkorzystniejszy dla gatunku szkolnego, jakim jest rozprawka, ponieważ w nim najprzejrzyściej prezentowane jest zdanie ucznia na określony temat.

4.2. Argumentacja

Kolejna podstawowa kategoria retoryczna to umiejętność porządkowania, hierarchizowania i selekcjonowania argumentów oraz dobierania trafnych przykładów. Celem argumentacji jest wzmocnienie postawionej tezy, co w konsekwencji prowadzi do przekonania odbiorcy do własnych racji. Argument powinien być trafnie dobrany oraz odpowiednio rozwinięty, aby zrealizować założony cel.

Najogólniej argumenty można podzielić na trzy typy: rzeczowe (merytoryczne), logiczne i emocjonalne. Do każdej z grup można przypisać pewien podtyp argumentu. Do argumentów rzeczowych zaliczam: m.in. argument z przykładu, argument z autorytetu, argument zgodny z naturą rzeczy. W tej grupie argumenty muszą być konkretne, aby potwierdzały słuszność tezy. Do drugiego typu kwalifikuję: argument z analogii, argument z przeciwieństwa i argument z porównania. Każdy z podanych podtypów polega na wyciąganiu wniosków z prawdziwych bądź prawdopodobnych przesłanek. Jest to najstarszy typ argumentacji, od starożytności uważany za najrzetelniejszy i najuczciwszy. Do grupy argumentów emocjonalnych mogę zaliczyć argument psychologiczny. Ten typ argumentacji odwołuje się do uczuć odbiorcy bądź nadawcy. Powinien być stosowany jedynie dla ubarwienia wypowiedzi, nigdy jako podstawowa argumentacja[11].

Tematy rozprawek ukierunkowują uczniów na argument z przykładu. Na osiem zadań z części humanistycznej egzaminów gimnazjalnych z lat 2002–2012 tylko jedno nie wskazuje na konieczność odwoływania się do przykładów w pracy, pozostałe wyznaczają nawet konkretne dziedziny, z których należy je zaczerpnąć. Konsekwencją jest stosowanie w ogromnej większości wyłącznie tego typu argumentacji.

Uczniowska argumentacja budowana jest według jednego modelu głównego, który wygląda następująco:

[11] Zob. *Ćwiczenia z retoryki*, dz. cyt., s. 22–370; M. Korolko, dz. cyt., s. 59–130; J. Ziomek, dz. cyt., s. 50–300.

WPROWADZENIE + PRZYKŁAD
+ UZASADNIENIE WYBORU PRZYKŁADU

Poniżej kilka przykładów tego typu argumentacji:

> Pierwszym argumentem nawiązującym do mojej tezy jest odkrycie sławnego archeologa Fiorelli, który mityczną legendę o zaginionym miejscu, która łatwo przetrwała tysiące lat, potwierdził wieloma faktami. Odkrył tam zabytki, które świadczą o istniejącej niegdyś cywilizacji. Takie odkrycie stanowi obfite źródło wiedzy.

> Kolejnym argumentem na potwierdzenie mojej tezy jest odkrycie Thomasa Edisona, który wynalazł wiele przedmiotów codziennego użytku, między innymi żarówkę. Był on wybitnie uzdolniony, a jego wynalazki odniosły sukces i są używane i doskonalone do dzisiaj.

Przez wprowadzenie rozumiem zwrot metatekstowy np. *po pierwsze*...; *kolejnym argumentem*, przykładem natomiast musi być fakt mogący służyć za ilustrację dowód twierdzenia. Uzasadnienie to najbardziej rozbudowana część argumentu, jej celem jest wytłumaczenie doboru przykładu. Taki model stosowany był w 40 uczniowskich rozprawkach, co stanowi 67% wszystkich prac.

Drugi model argumentacji to wariant alternacyjny modelu głównego, ponieważ pozbawiono go elementu pierwszego (wprowadzenie). Pojawia się w 20 tekstach (ok. 33%), a wygląda w następujący sposób:

PRZYKŁAD + UZASADNIENIE WYBORU PRZYKŁADU

Poniżej przykład argumentu ilustrujący zastosowanie powyższego schematu:

> Ebenezer Scrooge – bohater „Opowieści wigilijnej" był bardzo bogatym człowiekiem. Największą wartość w jego życiu stanowiły pieniądze. Scrooge był bardzo zapracowany, chciwy i przebiegły. Nie liczył się z potrzebami innych ludzi, dlatego wszyscy starali się go unikać. Scrooge'owi zależało jedynie na tym, aby osiągnąć sukces zawodowy. Postawa bohatera sprawiła, że był on samotny. Nawet pieniądze nie mogły zapewnić mu szczęścia.

W dwóch na sześćdziesiąt analizowanych przeze mnie rozprawek pojawia się inny typ dowodu niż argument z przykładu. To argument z przeciwieństwa, który polega na obaleniu twierdzenia poprzez udowodnienie jego zaprzeczenia. Prawidłowe skonstruowanie takiego typu dowodu jest trudne dla ucznia, dlatego też rzadko stosowane:

> Moim zdaniem, to nie jest prawda, ponieważ gdyby tak było nie znalibyśmy druku, bo przecież druk był w starszej epoce a go znamy. [twierdzenie: Każda epoka zapomina o tym, co działo się w poprzedniej].

Analizując część argumentacyjną rozprawek, dostrzegłam, iż brak w niej przemyślanej gradacji argumentów. Bardzo często ten najtrafniejszy podawany jest jako ostatni, najmniej ważny jako pierwszy. Taki sposób przedstawienia dowodów nie wynika z celowego założenia ucznia, a raczej z chaosu myślowego i braku wcześniejszego planu pracy. W treść rozprawki wplatane jest możliwie wszystko, co przyszło w danym momencie na myśl, bez uprzedniego selekcjonowania. Jeżeli chodzi o ilość argumentów, to wynika ona ściśle z liczby określonej w temacie, chociaż zdarzają się prace, w których jest ich mniej, ale nigdy więcej niż oczekiwano.

Zarówno pierwszy, jak i drugi model argumentacji jest dobry. Ale uważam, iż propozycja druga jest lepsza, bo atrakcyjniejsza dla odbiorcy i nie prowadzi do zamknięcia rozprawki w schematyczne ramy.

4.3. Wnioskowanie

Następna kategoria retoryczna z grupy podstawowej to umiejętność przeprowadzania prawidłowego, logicznego wnioskowania. Podsumowanie powinno być starannie opracowane, ponieważ najdłużej pozostaje w pamięci odbiorcy. Należy je klarownie oddzielić od pozostałej część wypowiedzi, do tego służą figury retoryczne spajające kompozycję, tzw. tranzycje[12]. Mogą pojawić się takie oto zwroty: *przechodząc do zakończenia...*; *podsumowując...*; *na koniec...*; *reasumując....* W podsumowaniu należy zebrać wnioski wypływające z argumentów, trzeba zadbać o to, by były łatwe do zapamiętania i dobitnie sformułowane.

Po przeanalizowaniu materiału badawczego stwierdzam, iż uczniowie zdecydowanie największy problem mają właśnie z wnioskowaniem. W żadnej rozprawce nie znalazłam wniosków cząstkowych wypływających z każdego wprowadzonego w pracy argumentu. W analizowanych pracach uczniowie także zdecydowanie unikali wyprowadzania wniosków w podsumowaniu. Pozostawiali rozprawkę bez zakończenia (ok. 13%) albo ograniczali się do jedno bądź dwuzdaniowego stwierdzenia, iż przedstawione argumenty potwierdzają tezę (ok. 32%). Poniżej przykłady tego typu podsumowań uczniowskich rozprawek:

> Myślę, że wymienione wyżej argumenty potwierdzają tezę, że warto poznawać dorobek naszych przodków.

[12] Tranzycje – to figury spajające kompozycję retoryczną. Por. *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 2008, s. 590.

> Mam nadzieję, że w powyższych argumentach udało mi się odpowiedzieć na pytanie, które sobie zadałam. Już teraz wiem, że miłości, szczęścia nie da się kupić.

Taki typ podsumowania składa się ze zwrotów metatekstowych: *myślę, że...*; *mam nadzieję, że...*, które sygnalizują efekt indywidualnych przemyśleń uczniów oraz powinny wprowadzać wnioskowanie końcowe, którego nie ma. Drugi człon podsumowania to wyrażenia stwierdzające, iż argumenty potwierdzają postawioną tezę np.: *wymienione wyżej argumenty potwierdzają tezę...*; *argumenty przedstawione powyżej uzasadniły słuszność stwierdzenia...*; *w powyższych argumentach udało mi się odpowiedzieć na pytanie...*; *i potwierdzają to powyższe przykłady i argumenty*.

W kolejnym wariancie podsumowania uczniowie w kilku zdaniach wyrażali opinię na temat tezy oraz argumentów przez siebie wprowadzonych. Taki typ wnioskowania podsumowującego rozprawki stanowił ok. 35% wszystkich. A to przykład:

> Podsumowując uważam, że warto poznawać dobytek naszych przodków i ich kulturę. Dlatego tak ważna jest praca archeologów i nauka historii. Każdy człowiek powinien poznać, chociaż dzieje starożytnych państw.

Również tego typu podsumowania wyrażone są w liczbie pojedynczej. Uczniowie stwierdzając, iż postawiona przez nich teza jest słuszna, a argumenty trafne, uogólniali całość wywodu. Aby wyróżnić fragment podsumowujący od pozostałej części rozprawki używali zwrotów: *podsumowując uważam, że...*; *odwołując się do....*

Najmniej pojawiło się rozbudowanych podsumowań (ok. 20% tekstów), które mają logicznie zebrane i sformułowane wnioski wypływające z argumentów. Poniżej wybrany przykład:

> Reasumując warto poznawać dorobek naszych przodków, ponieważ dzięki ich osiągnięciom dowiadujemy się wiele istotnych informacji dotyczących otaczającego nas świata. Do tej pory znamy już bardzo wiele faktów z przeszłości. Mam jednak nadzieję, że ludzie żyjący obecnie dokonają odkryć, które zaciekawią przyszłe pokolenia i pozwolą im na spojrzenie na świat z perspektywy odkrywców.

Podsumowanie skonstruowane w taki sposób, jak podany wyżej przykład, rozpoczyna się od zwrotów: *reasumując...*; *podsumowując....* Następnie przytoczona jest teza w sposób dosłowny bądź sparafrazowany. Kolejno zebrane zostają wnioski wynikające z argumentów uwydatnionych w pracy.

Niestety, uczniowie nie potrafią prawidłowo i logicznie formułować wniosków na podstawie przytoczonych argumentów. Odbija się to w strukturze rozprawki: brak bądź szczątkowe wnioskowanie.

4.4. Kompozycja rozprawki

W ok. 90% rozprawek pojawiła się kompozycja trzyczęściowa, zachowująca wzorzec kanoniczny tego gatunku. Odrębnymi akapitami uczniowie wyróżniają: wstęp, argumentację i zakończenie. We wstępie stawiana jest teza bądź hipoteza, na argumentację składają się dowody potwierdzające bądź zaprzeczające stwierdzenie ze wstępu, uczeń tworzy swoistą kolekcję argumentów. A zakończenie to część podsumowująca, w której powinny znaleźć się wnioski końcowe. Ten trzyczęściowy wzorzec kompozycji modyfikowany jest przez uczniów poprzez wprowadzanie każdego argumentu w osobnym akapicie. Jeżeli chodzi o klasyczne trzy akapity, to tak skomponowanych prac jest ok. 20%, natomiast kompozycja wieloakapitowa stanowi aż 80% tekstów.

Ok. 7% tekstów to rozprawki, w których uczniowie wyróżniali tylko i wyłącznie akapit inicjujący wypowiedź. Część argumentacyjna nie zostaje wyodrębniona, podobnie jak podsumowanie. W połowie tych tekstów brakuje wniosków końcowych.

W ok. 3% rozprawek pojawiła się schemat kompozycji alternacyjnej. Pierwszą część to wyróżniona akapitem teza, druga, wyodrębniona także akapitem, to argumentacja połączona z podsumowaniem.

W uczniowskich pracach da się zauważyć wyraźny problem z odpowiednim wyważeniem objętości poszczególnych części kompozycyjnych. Taki stan rzeczy może wynikać z nieumiejętności dzielenia tekstu na segmenty albo z nieumiejętnej gospodarki czasem podczas pisania – na zakończenie zostaje go niewiele bądź wcale go nie starcza. Stąd potraktowanie części końcowej po macoszemu.

5. Podsumowanie

Analiza uczniowskich tekstów rozprawek dowodzi, iż kompetencja retoryczna opanowana jest w bardzo zróżnicowany sposób w zależności od typu umiejętności nań się składających. Na zakończenie przedstawię kilka wniosków:

Gimnazjaliści stawiali tezy bądź hipotezy, ta kategoria retoryczna podejmowana jest w 90 % tekstów. Uczniowie gimnazjum nie mieli problemów z rozpoczynaniem tekstu rozprawki. W strukturze tezy pojawiają się takie elementy jak:

temat-tytuł, wyrażenie własnej opinii oraz uzasadnienie. Hipoteza formułowana jest stosunkowo rzadko i wyłącznie w formie pytania.

Gimnazjaliści prawie w ogóle nie stosowali zróżnicowanych typów argumentów, dominuje argument z przykładu.

Cechą charakterystyczną dla większości rozprawek jest stosowanie w nich wyliczeniowego układu argumentów.

W rozprawkach szkolnych nie pojawiało się wnioskowanie cząstkowe wypływające z wprowadzanych w pracy argumentów.

Logiczne wnioskowanie końcowe stanowiło największy problem. Prawidłowa realizacja tej części rozprawki pojawiała się w 20% tekstów. Uczniowie przeważnie tworząc podsumowanie, ograniczają się do stwierdzenia: „Myślę, że podane argumenty potwierdzają tezę..." bądź wyrażają własną opinię na temat postawionej tezy i argumentów. W dużej części prac podsumowanie zostało opuszczone.

Spore problemy sprawiało umiejętne wyważenie objętości poszczególnych części kompozycyjnych. Zwykle jedna z części wyraźnie dominowała nad pozostałymi, przeważnie był to bardzo rozbudowany wstęp, rzadko podsumowanie.

Niewielkie trudności sprawiało uczniom właściwe rozczłonkowanie tekstu. Wprowadzają akapity i stosują je właściwie pod względem graficznym i treściowym.

Powyższe wnioski prowadzą do ustalenia ogólnego, iż gimnazjaliści odznaczają się średnim stopniem opanowania kompetencji retorycznej.

Uważam, że aby zmienić tę sytuację, należy doskonalić i rozwijać tę kompetencję na każdym etapie edukacyjnym, zwłaszcza, iż proste gatunki retoryczne pojawiają się już na pierwszym z etapów nauki szkolnej. Po drugie, nauczyciele powinni na lekcjach języka polskiego poświęcać więcej czasu na ćwiczenia redakcyjne i transformacyjne, co pozwoliłoby wyeliminować błędy na poszczególnych etapach tworzenia rozprawki. Po trzecie, na lekcjach języka polskiego nauczyciele nie tylko powinni trenować pisanie rozprawki, ale także skupić się na ćwiczeniu wybranych kategorii retorycznych, a potem złożeniu ich w logiczną, spójną całość. Szczególnej uwagi wymagają takie podstawowe umiejętności retoryczne, jak: wnioskowanie cząstkowe i podsumowujące, różnicowanie argumentów oraz zrównoważenie objętości poszczególnych części kompozycyjnych tekstu.

Bibliografia

Bar J., *Uwagi o strukturze i tematyce rozprawki*, „Polonistyka" 1968, nr 4/5.

Ćwiczenia z retoryki, red. Barłowska M., Budzyńska-Daca A., Załęska M., Warszawa 2010.

Korolko M., *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990.

Kowal J., *O sztuce pisania wypracowań*, Kielce 1994.

Kuziak M., Rzepczyński S., *Jak pisać*?, Bielsko-Biała 2008.

Nocoń J., *Metatekst w tekście uczniowskim (na przykładzie rozprawki)*, w: *Studia pragmalingwistyczne 3. Czynności tworzenia i rozumienia wypowiedzi*, red. Porayski-Pomsta J., Warszawa 2012.

Podstawa programowa wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, 23.12.2008, www.men.gov.pl [dostęp 20.02.2014].

Słownik terminów literackich, red. Sławiński J., Wrocław 2008.

Tabisz A., *Kompetencja tekstotwórcza uczniów na przykładzie rozprawki*, Opole 2006.

Wiśniewska H., *Cechy stylistyczne rozprawek uczniów-olimpijczyków*, „Polonistyka" 1985, nr 1.

Wiśniewska H., *Łatwa i trudna kompozycja pisemnych wypracowań uczniowskich,* w: *Wokół szkoły i nauczyciela: skrypt dla studentów filologii polskiej*, red. Wiśniewska H., Plisiecki, J. Lublin 1997.

Ziomek J., *Retoryka opisowa*, Wrocław 2000.

Streszczenie

Kompetencja retoryczna uczniów gimnazjum na przykładzie rozprawki

Artykuł traktuje o stanie kompetencji retorycznej uczniów gimnazjum. W pierwszej kolejności autorka definiuje pojęcie kompetencja retoryczna. Następnie przedstawia jej składowe w odniesieniu do podstawy programowej (począwszy od pierwszego etapu edukacyjnego). Kolejno omawia wzorzec gatunkowy rozprawki oraz podstawowe kategorie retoryczne realizowane w rozprawkach uczniowskich takie jak: stawianie tezy lub hipotezy; dobieranie, porządkowanie, hierarchizowanie i selekcjonowanie argumentów; dobieranie trafnych przykładów; przeprowadzanie prawidłowego, logicznego wnioskowania; przestrzeganie podstawowych reguł organizacji kompozycyjnej tekstu i spójności formalnej.

Summary

Rhetorical competence of grammar school students on the basis of an essay

The article discusses the status of rhetorical competence of the grammar school students. Firstly, the author defines the concept of rhetorical competence. Then,

she presents its components in relation to the core curriculum (starting from the first stage of education). The author sequentially discusses the sort model of the essay as well as basic rhetorical categories of the students' essays, such as: putting forward the thesis or hypothesis; choosing, organising, prioritising and selecting arguments; selecting relevant examples; conducting a correct, logical reasoning; observing basic rules of compositional organization of the text and formal coherence.